

УДК 930.(477) “1932/1933”

**ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ ГОЛОДОМОРУ
В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ВАСИЛЯ МАРОЧКА**

кандидат історичних наук, доцент, Гудзь В. В.

Мелітопольський державний педагогічний університет імені

Б. Хмельницького, Україна, Мелітополь

Дослідження наукового вкладу історика Василя Марочка у вивчення зарубіжної історіографії голоду в Україні 1932-1933 років. Встановлено пріоритет вченого у комплексному аналізі публікацій російських та західних дослідників історії Голодомору. Виявлено досягнення і недоліки його історіографічного доробку. Науковий доробок вченого із зарубіжної історіографії Голодомору є одним із найвагоміших в Україні за якістю опрацювання історіографічних джерел, за їх просторовим і хронологічним виміром, концептуальною глибиною аналізу, що послужило і слугуватиме надійною базою для нових досліджень цієї теми.

Ключові слова: Василь Марочко, сучасна історіографія, зарубіжна історіографія, Голодомор, концепції Голодомору.

Зарубежная историография Голодомора в научном наследии Василя Марочка

Гудзь В. В. Мелитопольский государственный педагогический университет имени Б. Хмельницкого, Украина, Мелитополь

Исследование научного вклада историка Василя Марочка в изучение зарубежной историографии голода в Украине 1932-1933 годов. Установлен приоритет ученого в комплексном анализе публикаций российских и западных исследователей истории Голодомора. Вывявлено достижения и недостатки его историографического наследия. Научные достижения ученого в исследовании зарубежной историографии Голодомора являются одним из

наиболее весомых в Украине по качеству обработки историографических источников, по их пространственным и хронологическим измерениям, по концептуальной глубине анализа, что послужило и служит надежной базой для новых исследований темы.

Ключевые слова: Василий Марочко, современная историография, зарубежная историография, Голодомор, концепции Голодомора

Foreign historiography of the Holodomor in Vasyl's Marochko scientific heritage.

Gudz V. V. Melitopol state pedagogical V. Khmelnytsky university, Ukraine, Melitopol

Research of the scientific contribution by historian Vasyl Marochko to the study of the foreign historiography famine in Ukraine in 1932-1933. Established his priority in the comprehensive analysis of the scientific publications by Russian and Western researchers of the Holodomor. Identified achievements and shortcomings of his historiographical reflection. V. Marochko's research achievements of foreign historiography of the Holodomor is one of the most important in Ukraine for its quality analysis of historiographical sources, for expansion and chronological dimension, depth conceptual analysis. That served and will be serve as a reliable basis for new studies of the topic.

Keywords: Vasyl Marochko, modern historiography, foreign historiography, famine, the Holodomor concept.

Вступ. Вживаний у заголовку термін «голодомор» за визначенням В. Марочка «...дослівно означає морити, виморювати штучним голодом, виголоджувати, а також одночасність і масовість смертних випадків внаслідок фізичного виснаження від тривалого недоїдання, вживання різних сурогатів, карально-репресивну політику масового винищення мирного населення організованим голодом» [1, с.166]. Крім кільканадцяти тисяч публікацій з історії голоду в Українській РСР у 1932-1933 роках, за роки

незалежності створено десятки історіографічних робіт на цю актуальну тему. Актуальність історії Голодомору, попри її розлоге вивчення навіть зростає, у зв'язку з визрілою проблемою історіографічного упорядкування, історіософського осмислення та суспільного усвідомлення чи найбільшої катастрофи українського народу в його бутті.

У зв'язку із забороною в СРСР дослідження історії штучного голоду початку 30-х років, першими взялися за вивчення теми зарубіжні дослідники, передусім українські емігранти та західні журналісти. Відповідно і перші історіографічні роботи з історії Голодомору опубліковані лише за часів горбачовської «перебудови» і стосувалися вони перипетій вивчення цієї теми та ідеологічних баталій навколо неї на Заході [2].

Після певної паузи в історіографічному вивченні зарубіжних наукових праць з проблеми Голодомору у 1990-х роках, у новому тисячолітті цей напрям став об'єктом не лише окремих статей, а й перших дисертацій[3]. Саме в дисертаційно-кваліфікаційній роботі К. Назарової вперше розглянуто вклад В. Марочка в розробку зарубіжної історіографії голоду. Щоправда, огляд історіографічних праць вченого дисертантка обмежила лише двома сторінками. Аналогічний матеріал викладено і в спільній монографії К. Назарової та її наукового керівника, відомого фахівця з історії голодоморів, професора М. Шитюка[4, с.17-18]. Практично повторено невеликий фрагмент дисертації К. Назарової також у статті миколаївської дослідниці К. Чернявської[5].

Формулювання мети статті та завдань

Проте наукова спадщина керівника Центру дослідження геноциду українського народу, провідного наукового співробітника Інституту історії НАНУ, доктора історичних наук Василя Марочка, котрий виявив себе одним із найбільш глибоких і активних дослідників історії та історіографії подій в українському селі 1932-1933 років, безперечно, потребує спеціального і детальнішого вивчення.

Метою нашого дослідження є аналіз і осмислення всього наукового доробку вченого з історії вивчення голоду 1932-1933 рр. за межами України. Зокрема, ставимо завдання з'ясувати особливості бачення В. Марочком стану зарубіжної історіографії Голодомору, її концептуальних ознак та перспектив подальшого вивчення історії голоду в УРСР 1932-1933 років.

Виклад основного матеріалу статті

Перші спеціальні публікації В. Марочка про стан і специфіку вивчення історії Голодомору в зарубіжній історичній науці вийшли до 70-річчя скорботних подій. Для їх дослідження використовуємо методи об'єктивності, науковості, історизму, комплексного історіографічного аналізу і синтезу.

У одній із статей, розміщених у виданні «Голод 1932–1933 років в Україні: Причини та наслідки» [6, с.133-139], вчений провів історіографічний аналіз публікацій відомих російських науковців Н. Араловець, Д. Волкогонова, В. Данилова, І. Зеленіна, М. Івницького, В. Кондрашина, Є. Осколкова, О. Осокіної, В. Цапліна. Дослідження В. Марочком поглядів цих істориків на причини, обставини і характер голоду 1932-1933 років дало йому можливість виділити такі пріоритетні напрямки російської історіографії, як причини голоду, демографічні наслідки трагедії, підстави виділення української специфіки голодомору. Історик відзначив заполітизований характер російської історіографії, представники якої розглядають причини і наслідки голоду 1932-1933 років без врахування його національно-територіальних особливостей.

В іншій статті цієї ж книги В. Марочко здійснив дослідження наукових праць західноєвропейських радянологів та виділив концептуальні розбіжності у розумінні ними причин і характеру подій 1932–1933 років в радянському селі [7, с. 139-148]. Вчений встановив, що для літератури 70-х рр. на Заході характерною була поява перших монографій з використанням політико-правової оцінки голоду, його тлумаченням в світлі конвенції ООН про геноцид, а у наступному десятилітті розгорнулося предметне історичне

вивчення Голодомору. Як показав В. Марочко, інформаційний і науковий прорив у висвітленні історії подій в українському селі піввікової давності спричинив зворотну реакцію представників ревізійністського напрямку, котрі намагалися звести чинники голодової катастрофи до соціально-економічного спектру та потреб модернізації економіки СРСР.

У ще одній статті 2003 року історик вперше об'єднав у єдиному дослідженні і західну і російську наукові літератури з історії Великого Голоду в СРСР [8, с. 125-145]. Що стосується країн Західної Європи та Америки то як зазначив В. Марочко, професійні науковці згадували про причини і обставини голоду лише в контексті хронології і тематики політичної історії СРСР, тож перебігом і наслідками трагедії переймалися переважно українські історики з діаспори. Розглядаючи початки дослідження Голодомору, пов'язані переважно з науково-популярними статтями та публіцистикою, В. Марочко підкреслює: «Сам факт наявності зарубіжної науково-популярної чи суто історичної літератури про голод 30-х рр. в Україні є історіографічною подією» [8, с. 125]. Проте він зауважує, що українську емігрантську пресу наповнили статті, автори яких ототожнювали голод 1932-1933 рр. з нацистським голокостом євреїв, недоречно використовуючи термін «український голокост». Дослідник зауважив спрямування на національну складову серед причин голоду в УРСР в емігрантській літературі, де він характеризувався як спланований етноцид.

В. Марочко справедливо підкреслив, що апогеєм розвитку зарубіжної історіографії Голодомору виявився 1983 р., коли світова громадськість відгукнулася на 50-річчя трагедії українського народу [8, с. 131]. Саме ця подія спонукала до роботи міжнародні комісії з розслідування злочину Голодомору, до резонансних досліджень Дж. Мейса та Р. Конквеста, документального фільму «Жнива скорботи», що вивело світовий історіографічний дискурс на вищий якісний рівень.

Вчений вважає, що в зарубіжній історичній науці існують різні точки

зору щодо розуміння не лише причин голоду, а й змісту поняття «геноцид», що практично унеможлиблює формування об'єктивної характеристики української катастрофи 1932-1933 рр. Зокрема, він критикує позицію німецького історика Ш. Мерля, який заперечує геноцидну версію голодомору, і підтримує міркування французького вченого С. Куртуа: «Один із авторів «Чорної книги» С. Куртуа вважає, що смерть української дитини в роки голоду і єврейського хлопчика у варшавському гетто – суть прояви геноциду» [8, с. 133].

Що стосується російської історіографії Великого голоду в Україні то автор спершу відзначив внесок її представників – передусім В. Цапліна, О. Осокіної, Н. Араловець – в уточнення демографічних наслідків голоду в СРСР і навів власні міркування щодо їх коректності. Надалі В. Марочко наголосив на концептуальних розбіжностях представників української і російської історіографії голоду: останні здебільшого об'єктивно висвітлюють причини трагедії і не заперечують організованого характеру Голодомору, але не визнають його антиукраїнської геноцидної спрямованості [8, с. 138].

Отже, вперше в одній роботі В. Марочком було проведено ґрунтовне історіографічне дослідження, де виділені концептуальні засади вивчення історії голоду істориками української еміграції, науковцями Заходу та проаналізована російська історіографія проблеми в рамках одного історіографічного процесу.

В іншій публікації В. Марочко знову зосереджується на історіографічному дискурсі щодо Голодомору в Україні та спробах його нової інтерпретації [9, с. 186-198]. Історик виділив три основні територіальні групи зарубіжних дослідників сучасної історіографії голодомору: американську, європейську, російську. Історіографічна база дослідження представлена працями відомих вчених тоталітарного напрямку історіографії та їх опонентів-ревізіоністів: Р. Конквеста, Дж. Мейса, А. Граціозі, Ш. Мерля, А. Буллока, Р. Маннінга, Г. Ріттеншпорна, Ш. Фіцпатрік, М. Гільдермаєра, С.

Віткрофта, Р. Девіса, С. Куртуа, Г. Зімона. До останніх, щодо заперечення геноцидної версії голоду в Україні, близькі і названі автором праці провідних російських істориків.

Застосувавши проблемно-хронологічний підхід щодо визначення відповіді на поставлене у заголовку питання, автор статті виділив два основні проблемні напрямки зарубіжної історіографії: 1) з'ясування мотивів, причин, демографічних наслідків голодомору та виявлення антиукраїнської спрямованості; 2) політико-правова оцінка голодомору як акту геноциду українського народу.

Щодо першого напрямку, то німецькі, італійські, американські, англійські, австралійські та ін. дослідники не заперечують руйнівних наслідків форсованої колективізації та розкуркулення, але вирізняються деякими оцінками економічної ситуації в СРСР 1931-1933 рр., як, наприклад, Р. Девіс, котрий ще 1991 р. висловив думку про низький урожай та економічну кризу в СРСР, яка досягла апогею навесні-восени 1933 р. З іншого боку, як зауважує В. Марочко, жодних ознак економічної кризи 1931-1933 рр. не вказано у статті російського фахівця В. Кондрашина, для якого голод був «штучно організований» владою [9, с. 190].

Щодо другого дискурсу, то, як зауважив В. Марочко, національний аспект голоду, обґрунтований Р. Конквестом та Дж. Мейсом, «викликав найактивніші рефлексії з боку німецьких та російських істориків». Історик простежив, як дослідження Р. Конквеста та Дж. Мейса вплинули на зарубіжну історіографію і викликали ревізійні критику з боку більшості радянологів і російських істориків, які розглядали голод в контексті аграрної та соціально-економічної історії СРСР, та обґрунтував власне бачення проблеми. Він зауважив, що сучасна історична наука має у своєму розпорядженні немало матеріалів, які доводять факт геноциду способом Голодомору.

В. Марочко наголосив: висновок німецького історика Ш. Мерля про те,

що в працях Р. Конквеста й Дж. Мейса «голод демагогічно подається в оболонці геноциду» є безпідставним і обурливим, «...адже їхні докази стали основою для юридичного тлумачення Голодомору українців відомими правниками, які брали участь у Нюрнберзькому процесі» [9, с. 194]. Загалом, на думку В. Марочка, характерною ознакою сучасної дискусії щодо характеристики голоду є повторення давніх постулатів радянологів, некоректність використання наукової термінології й надмірна політизація самого феномену Голодомору.

Таким чином, історіографічну цінність даного дослідження складає висвітлення автором теоретико-методологічних засад і головних наукових напрямків сучасної зарубіжної історіографії голодомору, з'ясування дискусійних й недостатньо вивчених обставин голоду, визначення ним територіальних особливостей історіографічного дискурсу.

Широкий спектр історіографічних і джерелознавчих досліджень В. Марочка поповнила його персоналія про Р. Конквеста [10, с. 365-373]. Автор розповів про обставини написання Р. Конквестом за допомоги Дж. Мейса його відомої монографії «Жнива скорботи». На його думку, «...книга започаткувала нове бачення причин та наслідків голоду 1932-1933 рр. в Україні. Вона стала поштовхом для його вивчення, зруйнувала відповідні стереотипи, спонукала нас до перегляду минулого, вчила розпізнавати за «білими плямами історії» криваві її сторінки» [10, с. 368]. В. Марочко, розповідаючи про свою зустріч з Р. Конквестом у Стенфордському університеті у квітні 2006 р., підтвердив, що англійський письменник і вчений і через 20 років не змінив своєї думки щодо геноцидного характеру Голодомору. Український дослідник підкреслив важливість подальшої боротьби за правове визнання голоду 1932-1933 рр. в Україні актом геноциду на міжнародному рівні.

Однією з останніх публікацій Василя Марочка є його стаття у науковому збірнику Інституту історії НАН [1, с. 166-178]. Частина статті присвячена

обґрунтуванню хронологічних та територіальних відмінностей голоду в РСФРР та УРСР та обрахуванню людських втрат від Голодомору у регіонах України, але в межах нашої роботи важливі міркування вченого методологічного та історіографічного характеру. Автор зауважує, що термін «голодомор» (В. Марочко пише цей термін як із малої так і з великої букви; «Голодомор») «...уперше з'явився на сторінках празького видання «Vesernik» у 1933 р., коли західні політики замовчували факт голоду, натомість виник громадський рух із закликами про допомогу» [1, с. 167].

Тому він відкидає звинувачення у кон'юнктурному використанні цього терміну і критикує вітчизняних істориків, які намагаються у своїх книжках спростувати Голодомор або нівелювати його геноцидний характер. Вчений називає «дивним і далеким від історичної дійсності визначення Голодомору Г. Касьяновим, що вважає цей термін «набором стереотипних уявлень, сталих комеморативних практик (запроваджених державою)» та «формою суперреальності», а вшанування пам'яті жертв трагедії – «танцями на кістках». Відкидаючи міфологему Д. Веденєєва та Д. Будкова про Голодомор як політичний проект ЦРУ США, В. Марочко переконливо показує народні, громадські витоки прагнення до розкриття правди про голод та вшанування пам'яті загиблих від нього. «Не голод є «заручницею глобального протистояння», а певна когорта українських істориків і надалі перебуває у мареві комуністичної ідеології, демонструючи індивідуальний, груповий, корпоративний інститут заручництва» – завершує свою критику В. Марочко [1, с. 169].

Висновки

Узагальнюючи історіографічні здобутки Василя Марочка, насамперед зазначимо, що він першим взявся до сукупного аналізу всієї зарубіжної наукової літератури з історії Голодомору.

Заслугою вченого є також простеження процесу прирощення історичних знань в зарубіжній історіографії, виокремлення особливостей та головних

здобутків дослідників зарубіжжя у вимірах праць деяких дослідників української діаспори, західних вчених та російських істориків. В. Марочко також продемонстрував високий рівень наукової аргументації у полеміці з окремими вітчизняними представниками ревізійної та марксистської історіографії і з критиками геноцидної версії Голодомору Р. Конквеста.

Особливістю епістеміологічного підходу В. Марочка до вивчення історіографічних джерел є компаративний аналіз основних концепцій зарубіжної історіографії, що дозволило йому визначити дві основні течії в характеристиці Голодомору: визначення його як геноциду українського народу з одного боку і пояснення голоду в СРСР соціально-економічними труднощами, загальними потребами модернізації села – з іншого.

Багаторічне дослідження історії голоду в Україні 1932-1933 років дало можливість вченому зробити власні узагальнення та судження методологічного, історіософського та історіографічного характеру про термінологію понять «голод», «геноцид», «голодомор», про зміст зарубіжних і вітчизняних концепцій голодомору, про особливості еволюції поглядів дослідників проблеми та прирощення історіографічних знань, про наслідки катастрофи 1932-1933 років та перспективи їх подальшого дослідження тощо.

Історик Василь Марочко не ставив перед собою завдання комплексного і всебічного вивчення гігантського корпусу зарубіжної літератури, виділення історіографічних етапів її дослідження і, на нашу думку, не надав належної уваги аналізу деяких важливих праць дослідників історії голоду в Російській Федерації і «далекому зарубіжжі». Разом з тим науковий доробок вченого із зарубіжної історіографії Голодомору є одним із найвагоміших у вітчизняній історичній науці за якістю опрацювання історіографічних джерел, за просторовим і хронологічним виміром, концептуальною глибиною аналізу. Історіографічні та історіософські здобутки В. Марочка послужили і служитимуть надійною базою для нових досліджень історії та історіографії Голодомору і потребують подальшого осмислення.

Література:

1. Марочко Василь. Територія голодомору: термінологічний та соціально-демографічний дискурси / Василь Марочко// Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С. В. Кульчицький. – Вип. 22. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – С.166-178.
2. Данилов В. Дискусии в западной прессе о голоде 1932-1933 гг. и «демографической катастрофе» 30-40-х годов в СССР / В. Данилов // Вопросы истории, 1988.–№3; Serbyn Roman. The last stand of the ukrainian famine-genocide deniers / Roman Serbyn// The Ukrainian Canadian. – Montreal, Quebec, Canada: Kobzar Publishing Company Limited, February, 1989. – Pp. 7-10; Савельєв В. Л. Трагедія українського народу в висвітленні зарубіжної історіографії / В. Л. Савельєв // Голод 1932-1933 років: Очима істориків, мовою документів. – К.: Либідь, 1990. – С. 85-108.
3. Серпутько А. Ю. Сучасна українська та російська історіографія причин та наслідків голодомору в УРСР в 1932-1933 років: Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06 / Серпутько Алла Юрійівна. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 207 с.; Назарова К. В. Сучасна історіографія голодомору 1932-1933 років в Україні: 1986 – 2009 роки: Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06 / Назарова Катерина Вікторівна – Миколаїв, 2011. – 243 с.
4. Шитюк М. М., Назарова К. В. Голодомор 1932-1933 років в Україні в сучасній історіографії (1986-2009 роки). Миколаїв: вид-во МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2012. – 228 с.
5. Чернявська К. В. Сучасні історіографічні дослідження проблеми голодомору 1932-1933 рр. в Україні: тенденції та напрямки [Електронний ресурс] / К. В. Чернявська. – Режим доступу: http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/45_2.pdf

6. Марочко В. І. Сучасна російська історіографія голоду в Україні / В. І. Марочко // Голод 1932–1933 років в Україні: Причини та наслідки / [Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.] – К.: Наукова думка, 2003. – С. 133-139.
7. Марочко В. І. Концептуальні засади західноєвропейських історико-політологічних досліджень голоду // В. І. Марочко // Голод 1932–1933 років в Україні: Причини та наслідки / [Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.] – К.: Наукова думка, 2003. – С. 139-148.
8. Марочко В. І. Концептуальні підвалини західноєвропейської та російської історіографії голодомору 1932-1933 рр. в Україні / В. І. Марочко // Український історичний журнал. – 2003. – №5. – С. 125-145.
9. Сучасна зарубіжна історіографія голоду 1932-1933 рр. в Україні: нова чи стара інтерпретація? / В. І. Марочко // Український історичний журнал. – 2006 – №3. – С. 186-198.
10. Марочко В. Роберт Конквест про голокост та голодомор / В. Марочко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – Вип. 15. – С. 365-373.

References:

1. Marochko Vasyl`. Terytoriya golodomoru: terminologichnyj ta socialno-demografichnyj dyskursy` / Vasyl` Marochko // Problemy` istoriyi Ukrayiny`: fakty`, sudzhennya, poshuky`: Mizhvidomchyj zbirnyk naukovyx pracz` / Vidp. red. S. V. Kulchyczkyj. – Vyp. 22. – K.: Instytut istoriyi Ukrayiny` NAN Ukrayiny`, 2013. – S.166-178.
2. Danylov V. Dyskusyy` v zapadnoj presse o golode 1932-1933 gg. y` «demografy` cheskojkatastrofe» 30-40-x godov v SSSR / V. Danylov // Voprosyystoryy`, 1988. – №3; Serbyn Roman. The last stand of the ukrainian famine-genocide deniers / Roman Serbyn // The Ukrainian Canadian. – Montreal, Quebec, Canada: Kobzar Publishing Company Limited, February, 1989. – P.p. 7-10; Savelyev V. L. Tragediya ukrayinskogo narodu v vysvitlenni zarubizhnoyi istoriografiiyi / V. L.

- Savelyev // *Golod 1932-1933 rokiv: Ochymaistorykiv, movoyudokumentiv.* – K. :Lybid`, 1990. – S. 85-108.
3. Serputko A. Yu. *Suchasna ukrayinskatarosijska istoriografiya prychn ta naslidkiv golodomoru v URSR v 1932-1933 rokiv : Dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.06 / Serputko Alla Yuriyivna.* – Pereyaslav-Xmelnytskyj, 2008. – 207 s.;
- Nazarova K. V. *Suchasna istoriografiya golodomoru 1932-1933 rokiv v Ukrayini: 1986 – 2009 roky` : Dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.06 / Nazarova Kateryna Viktorivna* – Mykolayiv, 2011. – 243 s.
4. Shytyuk M. M. *Golodomor 1932-1933 rokiv v Ukrayini v suchasnij istoriografiyi (1986-2009 roky`).* / M. M. Shytyuk, K. V. Nazarova. – Mykolayiv: vyd-vo MNU im. V. O. Suxomlynskogo, 2012. – 228 s.
5. Chernyavska K. V. *Suchasni istoriografichni doslidzhennya problemy` golodomoru 1932–1933 rr. v Ukrayini: tendencyi ta napryamky` [Elektronnyj resurs] / K. V. Chernyavska.* – Rezhym dostupu: http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/45_2.pdf
6. Marochko V. I. *Suchasna rosijska istoriografiya golodu v Ukrayini / V. I. Marochko // Golod 1932–1933 rokiv v Ukrayini: Prychny` tanaslidky` / [Redkol. : V. A. Smolij (golova) tain.] – K. : Naukova dumka, 2003. – S. 133-139.*
7. Marochko V. I. *Konceptualni zasady` zaxidnoyevropejskyx istoryko-politologichnyx doslidzen` golodu // V. I. Marochko // Golod 1932–1933 rokiv v Ukrayini: Prychny` tanaslidky` / [Redkol. : V. A. Smolij (golova) tain.] – K. : Naukova dumka, 2003. – S. 139-148.*
8. Marochko V. I. *Konceptualni pidvalyny` zaxidnoyevropejskoyi ta rosijskoyi istoriografiyi golodomoru 1932-1933 rr. V Ukrayini / V. I. Marochko // Ukrayinskyj istorychnyj zhurnal. – 2003. – №5. – S. 125-145.*
9. Marochko V. I. *Suchasna zarubizhna istoriografiya golodu 1932-1933 rr. V Ukrayini: nova chy` stara interpretaciya? / V. I. Marochko // Ukrayinskyj istorychnyj zhurnal. – 2006 – №3. – S. 186-198.*

10. *Marochko V. Robert Konkvest pro golokost ta golodomor / V. Marochko // Problemy` istoriyi Ukrayiny: fakty, sudzhennya, poshuky: Mizhvidomchyj zbirnyk naukovyx pracz – K.: Instytut istoriyi Ukrayiny` NAN Ukrayiny`, 2006. – Vyp. 15. – S. 365-373.*

